

УДК 378.16:74]:37.018.43
DOI: 10.31866/2617-7951.4.2.2021.246851

UDC 378.16:74]:37.018.43

РИСУНОК І ЖИВОПИС ДЛЯ МАЙБУТНІХ ГРАФІЧНИХ ДИЗАЙНЕРІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Світлана Лопухова,
<https://orcid.org/0000-0002-1774-372X>
заслужений художник України,
доцент,
Київський національний університет
культури і мистецтва,
Київ, Україна
svitlopukhova@gmail.com

DRAWING AND PAINTING FOR FUTURE GRAPHIC DESIGNERS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

Svitlana Lopukhova,
<https://orcid.org/0000-0002-1774-372X>
Honored Artist of Ukraine,
Associate Professor,
Kyiv National University
of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
svitlopukhova@gmail.com

Анотація

Жорсткі обмеження карантину, пов'язані з пандемією Covid-19, істотно змінили соціальну реальність. Пандемія стала каталізатором значної кількості процесів, які торкнулись усіх сфер діяльності людини, в тому числі не оминули й сферу освіти. Навчальний процес в екстремальному режимі був переведений у дистанційний формат, що, з одного боку, було кращим рішенням, ніж його припинення. З іншого боку – різка зміна формату навчання особливо зачепила практико-орієнтовані і творчі дисципліни. Переваги й недоліки подібного підходу розглядаються у даній статті на прикладі дисципліни «Рисунок і живопис», на спостереженні результатів її викладання в *online*-форматі. **Мета дослідження** – визначити шляхи адаптації методики викладання дисципліни «Рисунок і живопис» до умов карантину, виявити можливості застосування новітніх освітніх та комунікаційних *online*-платформ в образотворчому процесі, одночасно не втративши класичну традицію оволодіння

Abstract

Strict quarantine restrictions related to the Covid-19 pandemic have significantly changed the social reality. The pandemic has become a catalyst for a significant number of processes that have affected all areas of human activity, including education. The learning process in the extreme mode was transferred into a distance format, which, on the one hand, was a better solution than its termination. On the other hand, a sharp change in the format of education has particularly affected practice-oriented and creative disciplines. The advantages and disadvantages of this approach are considered in this article on the example of the discipline "Drawing and Painting", by observing the results of its teaching in the *online* format. **The purpose of the study** is to identify ways to adapt the methodology of teaching the discipline "Drawing and Painting" to the conditions of quarantine, to identify opportunities for new educational and communication *online* platforms in the art process, while not losing the classic tradition of mastering the basics of visual literacy. When

знаннями з основ образотворчої грамоти під час практичних занять в аудиторії, коли відбувається безпосередній контакт студентів з викладачем. **Методологія дослідження.** Автор, виходячи з власного практичного досвіду професійного художника, аналізує переваги та недоліки навчання *online* і визначає напрямки шляхів вирішення проблем, виявлених при реалізації програми дисципліни «Рисунок і живопис» в дистанційному форматі. **Наукова новизна** роботи полягає в таких аспектах: розширення уявлень про особливості викладання образотворчих дисциплін в екстремальному режимі пандемії, виявлення специфіки переведення традиційної навчальної методики на платформи дистанційного навчання, нове структурування навчальної програми дисципліни «Рисунок і живопис». **Висновки.** Доведено, що дистанційні технології не можуть замінити в дисципліні «Рисунок і живопис» всі інші методи і види навчання і мають розглядатися лише як ефективне доповнення до традиційної методики. Доходимо висновку, що основну частину практичних занять, де важливим завданням є формування в студентів мотивації, професійних цінностей і самостійного нестереотипного мислення, неможливо проводити без живого спілкування між викладачем та студентом.

Ключові слова:

пандемія, *online*-формат, рисунок і живопис, методика викладання, живе спілкування.

students have direct contact with the teacher. **Research methodology.** The author, based on their own practical experience of a professional artist, analyzes the advantages and disadvantages of online learning and determines the direction of solving problems identified in the implementation of the discipline program "Drawing and Painting" in a distance format. **The scientific novelty of research** lies in the following aspects: expansion of ideas about the peculiarities of teaching art disciplines in the extreme mode of the pandemic, identifying the specifics of transferring traditional teaching methods to distance learning platforms, new structuring of the curriculum "Drawing and Painting". **Conclusions.** It is proved that distance technologies cannot replace all other methods and types of teaching in the discipline "Drawing and Painting" and should be considered only as an effective addition to traditional methods. We conclude that the main part of practical classes, where an important task is the formation of students' motivation, professional values and independent non-stereotypical thinking, cannot be carried out without live communication between teacher and student.

Keywords:

pandemic, online format, drawing and painting, teaching methods, live communication.

Вступ

Тема дослідження обумовлена викликом, з яким несподівано зіткнулась світова система освіти в 2020 р. В умовах пандемії Covid-19, яка сколихнула весь світ, відбулось термінове і масштабне переведення освітнього процесу в дистанційний формат. Однак, відразу стало очевидним, що така форма навчання ефективна далеко не для всіх дисциплін. Одна справа – планове перенесення в *online*-формат лекційних курсів, інша – переведення всієї навчальної роботи в режим форс-мажору.

Більша частина навчальної програми образотворчої дисципліни «Рисунок і живопис» – практична робота в аудиторії над натурними постановками або творчими композиціями з трансформацією об'єктів реального світу в стилізований художній образ. Для виконання практичних завдань необхідні певні

умови: спеціально обладнана аудиторія, де студент розміщує мольберт і приладдя для роботи; наявність реквізитного фонду, з якого викладач формує натурну постановку; присутність викладача, готового прийти на допомогу студенту у вирішенні образотворчих задач завдання; можливість активного спілкування та обміну досвідом між студентами.

Карантин, уведений із середини березня 2020 р., затягнувся на невизначений термін. Перехід до *online*-режиму змусив відмовитись від аудиторної роботи з натурою під наглядом викладача. Постала проблема – як в умовах екстремальної ситуації вимушеного карантину переформатувати методику викладання дисципліни, застосовуючи новітні освітні та комунікативні *online*-платформи в практичній діяльності студентів і викладачів. І як, одночасно, не загубити класичну традицію передачі студентам знань і умінь у галузі пластичних мистецтв, що можлива лише під час практичних занять з викладачем в аудиторії. Виникла необхідність коригування змісту навчальної програми з дисципліни.

Мета дослідження 2

В дослідженні автор поставив за мету розглянути особливості викладання образотворчої дисципліни «Рисунок і живопис» в екстремальному режимі, розкрити проблеми, виявлені у процесі підготовки в *online*-форматі фахівців спеціалізації «графічний дизайн», та визначити напрямок пошуку їх вирішення.

Методологія та аналіз джерельної бази 3

Екстремальний перехід вищої освіти в дистанційний режим в умовах пандемії Covid-19 2020 р. створив унікальну ситуацію, при якій саме дистанційні технології виявилися єдиною можливіми для застосування. Навчальні заклади були змушені у прискореному темпі перевести свої традиційні навчальні методики на платформи дистанційного навчання з активним застосуванням сучасних технологій. Огляд аналітичних робіт і експертних думок свідчить, що проблема реалізації освітніх програм у період пандемії розглядається і активно обговорюється під різним кутом зору.

Студентські спільноти ще ніколи в історії не були настільки раптово переміщені від очного до дистанційного навчання за допомогою цифрових технологій (Krishnamurthy, 2020). Дослідники відзначають, що до цього часу лише близько третини студентів мали досвід навчання у дистанційному форматі. Зауважується, що навчання в *online*-форматі вимагає істотних зусиль щодо залучення, мотивації та утримання студентів до кінця курсу. До початку пандемії «дистанційка» зовсім не мала такої великої популярності і значення для отримання і засвоєння знань, а її вагу в освітньому процесі було дещо перебільшено (Jansen et al., 2020; Rusli et al., 2020).

На думку фахівців освітнього процесу, під час пов'язаного з пандемією вимушеного переходу на дистанційне навчання без безпосередньої взаємодії зі студентами в аудиторії викладачі фактично втратили можливість передавати студентам саме професійні навички. І, безумовно, проблеми соціалізації теж загострились (Гиперски и др., 2020).

Дослідник І. Максотов розглядає освіту як три різні виміри, пов'язані між собою. Перший пов'язаний з набуттям навичок, сукупність яких можна назвати певним способом мислення. Адже випускники різних факультетів відрізняються: вони по-різному мислять, формулюють завдання, вирішують їх. Тобто, з часом, працюючи професійно, відповідно до спеціальності, людина вже вміє ставити завдання і вирішувати їх. Другий вимір освіти – набуття знань. У цьому процесі людина дізнається те, чого не знала, і формує власну картину світу. Третій – соціалізація як інтеграція у певне середовище, вибудовування соціальних зв'язків. Студенти здобувають освіту в усіх трьох сенсах. Але під час пов'язаного з пандемією вимушеного переходу на дистанційне навчання викладачам практично неможливо передати студентам саме професійні навички без безпосередньої взаємодії з ними в аудиторії. І, безумовно, проблеми соціалізації теж загострились. Відстоюючи думку про набуття навичок і засвоєння методів *offline* та отримання знань *online* – як найбільш ефективний і конструктивний спосіб поєднання в освіті, дослідник І. Максотов зауважує: «Людство поки не винайшло більш ефективного способу навчання, ніж передача навичок від майстра до учня. Без людини, яка направляє учня і допомагає йому розібратися з помилками, навчання неефективне». На його думку, можна навчитися бігати з відеоуроку, але наявність тренера вбереже від травм, які можна отримати при неправильному освоєнні техніки. Те ж саме стосується архітектора, який може набути певних навичок за допомогою відеоуроків, але йому необхідний досвід проєктування у фізичному просторі з іншими людьми, щоб збудувати будинок (Гиперски и др., 2020).

Проблеми української вищої освіти, які виявив карантин, розглядає Інна Совсун. Екстремальні умови актуалізували проблему академічної доброчесності. Згідно з дослідженням 2015 р. про академічну культуру українського студентства, понад 90% студентів використовують у навчанні плагіат. Списують на іспитах, купують і роздруковують готові письмові роботи з *Internet*, фальсифікують або вигадують дані тощо. Під час екзаменаційної сесії, яку студенти здають *online*, можна тільки уявити масштаби фальсифікацій та копіювання, які продукують студенти, не привчені виконувати роботи самостійно й чесно (Совсун, 2020).

Ще однією проблемою І. Совсун називає те, що багато викладачів не знають методів оцінювання, які б унеможливили

студентські недоброчесні практики. На її думку, університети мають створити дієву систему, яка б допомогла забезпечити академічну доброчесність, а також – сформувані відповідну культуру у студентів. Вона слушно зауважує, що якби ці процеси відбулися раніше, зараз ця проблема не постала б так гостро: «Коронавірус дійсно підняв багато важливих проблем у вищій освіті. Та для того, щоб перетворити проблеми на можливості, університети вже зараз мають пильно моніторити, наскільки ефективно вони реалізують дистанційне навчання (у тому числі отримувати якісний зворотній зв'язок і від викладачів, і від студентів)» (Совсун, 2020).

Складно не погодитись і з тим твердженням, що дистанційне навчання насправді збільшує доступність освіти, «а змішане навчання, – поєднання дистанційної і очної форм, – цілком може стати нашим майбутнім» (Совсун, 2020). Проте, на нашу думку, варто встановлювати виважений баланс і враховувати пріоритет очного навчання.

Перехід системи освіти в дистанційний режим призвів до колосального росту навантаження на студентів, їхніх батьків, викладачів. У суспільстві поширена думка, що гаджети – зло, і на них мають бути встановлені часові ліміти. Батьки намагались ізолювати дітей від телефонів, планшетів і комп'ютерів. Але раптом у 2020 р. стало ясно, що сучасна освіта без технологій – ніщо, і без мобільних телефонів – ніяк, а комп'ютер-ноутбук – це єдина можливість отримати і освіту, і професійну підготовку (Полісученко, 2021; Юрченко, 2020)

Проблемні питання дистанційної освіти порушувались і в світових мас-медіа. Так, видання BBC наводить думку професора Оксфордського університету Роя Елісона, висловлену через кілька місяців від початку «глобального експерименту»: «Якщо ви хочете майбутнього, в якому студентам просто видають факти, інформацію, а вони її забувають, тоді навчання *online* цілком підходить. Але це несправжня освіта». На думку професора, мета освіти – навчитися критично мислити, аналізувати інформацію, дискутувати, ставити під сумнів факти, думки, в тому числі свою власну, тоді як навчання *online* – невідповідне середовище для досягнення цієї мети: «Люди – соціальні істоти, вони краще вчаться і засвоюють інформацію під час звичайного спілкування, а не перед комп'ютером. Це штучне середовище, – вважає професор. – У будь-якому невіртуальному класі створюється певне соціальне середовище, де студентам хочеться спілкуватися і дружити. Вони захоплюють одне одного висловлювати свої думки. Через інтернет таке середовище не створиш» (Смірнова, 2020).

В нових умовах постала також проблема цифрової нерівності студентів, питання технічного доступу до освітніх ресурсів.

Навіть за бажання навчатися людина не має такої можливості, оскільки в окремих місцевостях Інтернет-мережі бракує відповідної потужності. За даними Міністерства цифрової трансформації, в Україні у 2020 році близько 65 % сіл не було покрито якісним високошвидкісним інтернетом (Міністерство та Комітет цифрової трансформації України, 2020; Назаренко & Поліщук, 2021).

Проблему зі сприйняттям дистанційної освіти виявлено в українських соціологічних опитуваннях, які, проте проводилися поки що лише серед учнів середньої школи. Так, 72% опитаних вважають, що запровадження дистанційних інструментів навчання у 2020 р. знизило якість освіти (MNStudio, 2021). Опитування, проведене Державною службою якості освіти (ДСЯО) також підтвердило низьку мотивацію учнів до навчання (на що вказали 44% опитаних вчителів) (kasto, 2021).

Проте більш репрезентативним для висвітлення нашої тематики є соціологічне дослідження, що проводилось Active Minds у період з 10 по 18 квітня 2020 р. у США. Було опитано 3239 студентів старших класів і вищих навчальних закладів щодо впливу COVID-19 на їхнє психічне здоров'я. При цьому 57% респондентів вказали на його погіршення, а ще 12% – значне погіршення. І лише для 13% студентів воно не змінилось. 87% опитаних переживали страх і тривогу, 78% – розчарування. Найскладнішим у наказах та рекомендаціях щодо перебування вдома респонденти назвали спробу зосередитись на навчанні й роботі – 81%, пошук затишного приватного простору став проблемою для 45%, потребу бути почутими і зрозумілими іншими відзначили 35% (Active Minds, 2020).

Результати дослідження

4

Важко переоцінити значення школи у підготовці художника-дизайнера. Школа, – рівень академічної підготовки з рисунку і живопису, – формує фундаментальні основи художньої освіти – знання законів образотворчої грамоти, універсальних умінь у галузі створення зображення. Не менш важливим у навчанні та формуванні фахівця є виховання декоративного сприйняття предметного світу і образного дизайнерського мислення.

Основою образотворчої грамоти є рисунок і живопис – мистецтво відтворення на площині тривимірного простору, об'єктів реального світу. Серед форм навчання рисунку і живопису провідна роль відводиться практичним заняттям, важливим завданням яких є формування мотивації, професійних цінностей і мислення художника – композиційного, просторового, образного. Програмою дисципліни «Рисунок і живопис» передбачено комплекс завдань, що поєднує академічний метод об'ємно-просторового зображення з необхідними для вирішення творчих

задач методами виявлення декоративних і конструктивних якостей натури, вдосконалення художньої форми, образу.

У програмі передбачено роботу над натурними постановками, що дозволяє студенту зрозуміти принципи побудови зображення тривимірної форми на площині, розвиває об'ємно-просторове конструктивне мислення, активізує і розкриває здатності і потенційно закладені можливості студентів. Для постановок підбираються предмети, різні за характером, пропорціями, кольором, фактурами. Для досягнення поставлених завдань формуються короткострокові постановки. Така методика розвиває спостережливість, швидкість зорового сприйняття і вміння бачити. Постійна робота з природою, вивчення її матеріальних властивостей, які сприймаються візуально, формує і піднімає рівень образотворчої грамотності. Вирішення навчальних образотворчих задач розвиває в студентах зорову пам'ять, композиційні навички, координує руку і око. Під час роботи студенти оволодівають способами виконання завдань різними матеріалами, досягають розкріпачення в технічних прийомах.

Основну частину практичних занять неможливо проводити без живого спілкування студентів з викладачем. В аудиторії все існує в єдиному акті сприйняття. В таких умовах навчання проходить набагато легше. Є взаємодія між студентами, є вчасний зворотний зв'язок між викладачем та студентом. Переважно викладач щороку працює за однією програмою з дисципліни, але в університет приходять студенти дуже різні за ступенем обдарованості, темпераментом, швидкістю реакції, професійною підготовкою, нарешті. Завдання, які легко виконувались минулого року, сьогодні можуть викликати питання. Відповідно, кожний студент потребує індивідуального підходу, роз'яснень, іноді практичної допомоги. А викладач має відчувати рівень розуміння і концентрації студентів.

При підготовці програми з рисунку і живопису для дистанційного навчання на карантині довелося виключити окремі завдання, пов'язані з живим спілкуванням і важливі для спеціальності графічного дизайнера. *Online* – інше середовище, з іншими правилами. Програма дисципліни «Рисунок і живопис», по суті, адаптується в режимі часто швидкої трансформації навчального процесу з аудиторії в *online*, відповідно до обмежень карантину. Зважаючи на відсутність, як правило, вдома у студентів необхідних умов для роботи з природою, підхід до завдань зазнає змін у бік більш творчого й аналітичного. Викладач формує завдання – предметний ряд або сюжет композиції, вказує техніку виконання і матеріали. Студенти виконують творче завдання – самостійно обирають формат роботи, логічно зв'язують і підпорядковують загальному задуму окремі елементи композиції, абстрагують зображення. Особлива увага надаєть-

ся пошуку образного рішення. При виконанні подібних завдань застосовується узагальнено умовний спосіб зображення і декоративність – спосіб образно-пластичної організації композиції, що надає особливої сили і виразності художньому образу. Неістотні деталі опускаються, а важливі підкреслюються, загострюються. Колорит роботи узагальнюється, очищується від випадкової невиправданої багатоколірності.

Завдання такого типу мають важливе значення у формуванні певних професійних понять – виховують почуття стилю, естетичний смак, розвивають аналітичне нестереотипне мислення і фантазію, здатність бачити головне, характерне, конструктивне, уміння абстрагуватись від реальності. Студенти набувають досвіду трансформації різноманіття природи і предметного світу в узагальнені художні образи, освоюють широкий спектр художніх технік і матеріалів. Результатом стає творча робота, в якій студент проявив свої здібності, свій індивідуальний емоційно-образний досвід у сприйнятті навколишнього світу. Однак, є також і небезпека цього етапу творчого самовираження: за умовно символічним декоративним рішенням – втратити бачення характерних, індивідуальних рис природи, звести все до напрацьованого прийому, схематично-умовного поверхневого зображення, певного штампу, позбавленого гостроти та індивідуальності почерку.

Але *online*-спілкування не може повноцінно замінити очної взаємодії між учасниками навчального процесу. При дистанційному навчанні особистий контакт студентів з викладачем і одного з одним є мінімальним, а іноді відсутній зовсім. Підтримувати потрібний темп навчання без стороннього контролю вдається не всім. Далеко не кожен студент може самостійно організувати себе для навчання у такому форматі. Щоб навчатися віддалено, потрібно дотримуватися жорсткої самодисципліни. Крім того, студенти часто не здатні впоратись із обсягом навчального матеріалу, що в даних умовах значно збільшується. Виникають складнощі, пов'язані з їхньою концентрацією і мотивацією, а в результаті значно знижується рівень відповідальності. Навіть мотивованим студентам потрібен час, щоб перебудуватися на новий режим роботи, а перед тими, кому мотивації не вистачає, виникає нездоланна прірва.

**Наукова
новизна та
практична
значимість
дослідження**

5

Актуальність дослідження зумовлена недостатністю вивчення неочікуваних проблем, які постали в період пандемії перед університетською спільнотою в процесі підготовки фахівців спеціалізації «графічний дизайн». У дослідженні визначено нову роль викладача: дистанційна освіта розширює і оновлює його завдання відповідно до нововведень та інновацій. У сьогоденнішніх реаліях пропонується новий підхід до методики ви-

кладання дисципліни «Рисунок і живопис» і побудови контенту, який буде відповідати часу і обставинам. Звертається увага на нові *online* інструменти, які необхідно освоїти, і які дозволяють переосмислити і відкоригувати навчальну програму, зробивши процес навчання більш ефективним.

Висновки **6**

Система освіти в усьому світі переживає серйозні виклики, проте зберігає свою дієздатність в жорстких умовах карантинного режиму. Складність процесу пов'язана зі зміною не тільки форм і методів навчання, а й свідомості викладачів, студентів та їх батьків. *Online*-формат пропонує багато нових можливостей і, беззаперечно, стає невід'ємною частиною освітнього процесу. Але навіть найсучасніші технології не зможуть замінити майбутнім графічним дизайнерам «живої» практики. Це стосується таких практико-орієнтованих дисциплін, як «Рисунок і живопис». У процесі роботи над завданням – вибір варіанту композиційного рішення і кольорових співвідношень, пошук конструктивної пластики форм – відбувається постійне спілкування викладача і студента. Викладач допомагає побудувати зображення об'єктів в обраному форматі, підказує правильні способи виконання завдання, звертає увагу студента на ті чи інші деталі, які впливають на результат. Підсумком всієї роботи стає не тільки готова художня композиція, а й досвід у вигляді нових знань, практичних умінь і навичок, отриманий студентом у процесі виконання завдання. Цього неможливо досягти *online*. Можна комбінувати *online*-освіту з традиційною формою, але в жодному разі не замінювати одне іншим. Викладання *online* має готуватися вдумливо, з ясным розумінням мети і завдань.

Накопичений досвід свідчить про те, що дистанційні технології обов'язково впишуться у сучасні освітні програми. Відбувається поступова модернізація освітнього контенту та адаптація основних учасників навчального процесу до нової реальності. Але не слід забувати, що основою нашої цивілізації є школа в широкому сенсі цього слова, система, в якій майстри своєї справи передають знання учням. Вона вимагає інтерактивного інтенсивного спілкування – занурення в колектив і участі в творчій практичній діяльності. Поки що, дистанційна освіта і *online*-спілкування не можуть стати повноцінною заміною традиційної, очної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

Фактично, сьогодні відбувається глобальний експеримент у сфері вищої освіти. Наслідки та перспективи стрес-тесту світового масштабу тільки починають досліджуватися. Тільки зараз виникає розуміння, в який бік потрібно кардинально змінювати освітню модель. Навчання в університетах вже ніколи не буде таким, як раніше, і головне тут – знайти правильний баланс традиційного очного і дистанційного форматів.

Список бібліографічних посилань

- Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. (2020, 30 липня). *17 тисяч населених пунктів не мають жодного оптичного провайдера – дослідження Мінцифри*. <https://thedigital.gov.ua/news/17-tisyach-naselenikh-punktiv-ne-mayut-zhodnogo-optichnogo-provaydera-doslidzhennya-mintsifri>
- Назаренко, Ю., & Поліщук, О. (2021, 25 серпня). *Освіта в умовах пандемії у 2020/2021 році: аналіз проблем і наслідків*. Cedos. [https://cedos.org.ua/researches/osvita-v-umovah-pandemii-analiz-problem-i-naslidkiv/](https://cedos.org.ua/researches/osvita-v-umovah-pandemii-u-2020/2021-roci-analiz-problem-i-naslidkiv/)
- Пиперски, А., Ахмедов, Э., Сенатов, Ф., Карягина, Т., & Максутов, И. (2020, 15 апреля). *Может ли онлайн-образование заменить традиционное?* Постнаука. <https://postnauka.ru/point-of-view/155079>
- Полісученко, А. (2021, 19 квітня). *Проблеми дистанційної освіти: від молодшої школи до університетів*. УНІАН. <https://www.unian.ua/society/distanciyna-osvita-ekspert-anna-polisuchenko-viznachila-problemi-osviti-novini-ukrajini-11392588.html>
- Смірнова, О. (2020, 5 вересня). *«Несправжня освіта». Як пандемія викрила проблеми онлайн-навчання*. BBC. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54039740>
- Совсун, І. (2020, 25 червня). *Шість проблем української вищої освіти, які виявив карантин*. Освіта.ua. <https://osvita.ua/vnz/74767/>
- Юрченко, О. (2020, 9 липня). *За чи проти? 6 плюсів і мінусів дистанційного навчання, які нам треба обговорити*. Освіторія. <https://osvitoria.media/experience/za-chy-proty-6-plyusiv-i-minusiv-dystantsijnogo-navchannya-yaki-nam-treba-obgovoryty/>
- Active Minds. (2020, September). *The Impact of COVID-19 on Student Mental Health. Survey Data*. <https://www.activeminds.org/studentsurvey/>
- Jansen, R. S., van Leeuwen, A., Janssen, J., Conijn, R., & Kester, L. (2020). Supporting learners' self-regulated learning in Massive Open Online Courses. *Computers & Education*, 146. <https://doi/10.1016/j.compedu.2019.103771>
- kasto. (2021, 18 лютого). *Які проблеми у дистанційці бачать педагоги, учні та батьки – опитування Держслужби якості освіти*. Нова Українська школа. <https://nus.org.ua/news/yaki-problemy-u-dystantsijni-bachat-vchyteli-ta-batky-opytuvannya-derzhsluzhby-yakosti-osvity/>
- Krishnamurthy, S. (2020). The Future of Business Education: A Commentary in the Shadow of the Covid-19 Pandemic. *Journal of Business Research*, 117, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.034>
- MNStudio. (2021, 16 березня). *Наскільки українці задоволені дистанційним навчанням – результати дослідження*. Нова Українська школа. <https://nus.org.ua/news/naskilky-ukrayintsi-zadovoleni-dystantsijnym-navchannya-rezultaty-doslidzhennya/>
- Rusli, R., Rahman, A., & Abdullah, H. (2020). Student perception data on online learning using heutagogy approach in the Faculty of Mathematics and Natural Sciences of Universitas Negeri Makassar. Indonesia. *Data in Brief*, 29, 105–152. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.105152>

References

- Active Minds. (2020, September). *The Impact of COVID-19 on Student Mental Health. Survey Data*. <https://www.activeminds.org/studentsurvey/> [in English].
- Jansen, R. S., van Leeuwen, A., Janssen, J., Conijn, R., & Kester, L. (2020). Supporting Learners' Self-Regulated Learning in Massive Open Online Courses. *Computers & Education*, 146. <https://doi/10.1016/j.compedu.2019.103771> [in English].
- kasto. (2021, February 18). *Yaki problemy u dystantsiitsi bachat pedahohy, uchni ta batky – opytuvannya Derzhsluzhby yakosti osvity* [What Problems do Teachers, Students and Parents see in the Distance – a Survey of the State Service for Education Quality]. Nova

- Ukrainska shkola. <https://nus.org.ua/news/yaki-problemy-u-dystantsijni-bachat-vchyteli-ta-batky-opytuvannya-derzhsluzhby-yakosti-osvity/> [in Ukrainian].
- Krishnamurthy, S. (2020). The Future of Business Education: A Commentary in the Shadow of the Covid-19 Pandemic. *Journal of Business Research*, 117, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.034> [in English].
- Ministerstvo ta Komitet tsyvrovoi transformatsii Ukrainy. (2020, July 30). *17 tysiach naselenykh punktiv ne maiut zhodnogo optychnoho provaidera – doslidzhennia Mintsyfry* [17,000 Settlements do not have any Optical Provider – a Study by the Ministry of Culture]. <https://thedigital.gov.ua/news/17-tisyach-naselenikh-punktiv-ne-mayut-zhodnogo-optichnogo-provaydera-doslidzhennya-mintsifri> [in Ukrainian].
- MNStudio. (2021, March 16). *Naskilky ukraintsi zadovoleni dystantsiinym navchannia – rezultaty doslidzhennia* [How Satisfied Ukrainians are with Distance Learning are the Results of the Study]. Nova Ukrainska shkola. <https://nus.org.ua/news/naskilky-ukrayintsi-zadovoleni-dystantsijnym-navchannya-rezultaty-doslidzhennya/> [in Ukrainian].
- Nazarenko, Yu., & Polishchuk, O. (2021, August 25). *Osvita v umovakh pandemii u 2020/2021 rotsi: analiz problem i naslidkiv* [Education in a Pandemic in 2020/2021: Analysis of Problems and Consequences]. Cedos. <https://cedos.org.ua/researches/osvita-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/> [in Ukrainian].
- Piperski, A., Akhmedov, E., Senatov, F., Karyagina, T., & Maksutov, I. (2020, April 15). *Mozhet li onlain-obrazovanie zamenit' traditsionnoe?* [Can Online Education Replace Traditional?]. Postnauka. <https://postnauka.ru/point-of-view/155079> [in Russian].
- Polisuchenko, A. (2021, April 19). *Problemy dystantsiinoi osvity: vid molodshoi shkoly do universytetiv* [Problems of Distance Education: from Primary School to Universities]. UNIAN. <https://www.unian.ua/society/distanciyna-osvita-ekspert-anna-polisuchenko-viznachila-problemi-osviti-novini-ukrajini-11392588.html> [in Ukrainian].
- Rusli, R., Rahman, A., & Abdullah, H. (2020). Student perception data on online learning using heutagogy approach in the Faculty of Mathematics and Natural Sciences of Universitas Negeri Makassar. Indonesia. *Data in Brief*, 29, 105–152. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.105152> [in English].
- Smirnova, O. (2020, September 5). *"Nespravzhnia osvita". Yak pandemiia vykryla problemy onlain-navchannia* ["Failing Education". As a Pandemic Exposed Online Learning Problems]. BBC. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54039740> [in Ukrainian].
- Sovsun, I. (2020, June 25). *Shist problem ukrainskoi vyshchoi osvity, yaki vyiaviv karantyn* [Six Problems of Ukrainian Higher Education Identified by Quarantine]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/vnz/74767/> [in Ukrainian].
- Yurchenko, O. (2020, July 9). *Za chy proty? 6 plusiv i minusiv dystantsiinoho navchannia, yaki nam treba obhovoryty* [For or Against? 6 Pros and Cons of Distance Learning that we Need to Discuss]. Osvitoria. <https://osvitoria.media/experience/za-chy-proty-6-plyusiv-i-minusiv-dystantsijnogo-navchannya-yaki-nam-treba-obgovoryty/> [in Ukrainian].